

UDK: 321.011.5+339.924(061.1EU:497.11)
Bibliid 0543-3657, 62 (2011)
God. LXII, br. 1142, str. 5–17
Pregledni članak
Primljen: 10. marta 2011.

*Žarko Paunović*¹

Civilno društvo, socijalni kapital i evropeizacija Srbije

SAŽETAK

U ovome radu pokazujemo da je za uspešan projekat evropske integracije Srbije vrlo važan drugi značajan aspekt ovog procesa, a to je evropeizacija Srbije. Time u stvari razlikujemo evropske integracije (neoinstitucionalistički pristup) od evropeizacije kao dublje socijalne i političke integracije društva (normativni pristup). U ovom užem tumačenju procesa evropeizacije koji podrazumeva prihvatanje „evropskih političkih vrednosti“ i deliberativne demokratije, pronalazimo značajnu ulogu civilnog društva. Integrisane političke zajednice (zasnovane na građanskom poverenju, građanskim vrlinama i vrednostima) nema bez aktivne uloge civilnog društva. Slabo civilno društvo i nizak nivo socijalnog kapitala (poverenja, veza i organizacija) glavne su prepreke bržijem evropeiziranju Srbije.

Ključne reči: civilno društvo, socijalni kapital, evropeizacija, demokratizacija, evropska integracija, socijalna integracija.

Uvod

Moderna politička zajednica oblikuje se tako što ljudi jednakog statusa (građani) učešćem (politika kao horizontalni odnos) oblikuju život te političke zajednice. Osnovni integracioni mehanizam svake političke zajednice jeste identitet na kome se zajednica zasniva. Integracija političke zajednice i njeno ujedinjavanje na osnovama građanskog poverenja (građanskih vrlina), a koje

¹ Mr Žarko Paunović, istraživač saradnik na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka. Rad je nastao na projektu „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“ koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije (evidencioni broj projekta: 179076). E-mail: zarko.paunovic@fpm.bg.ac.rs.

izrasta iz principa građanstva, nužno dovodi do formiranja zajedničkog kolektivnog identiteta (građanskog identiteta) i ka uspostavi ustavnog (bazičnog) konsenzusa i ustavne demokratije. Evropska unija svoj evropski identitet pokušava da izgradi na političkom identitetu zasnovanom na republikanskim principima evropskog građanstva, na stvaranju osećaja pripadnosti političkoj zajednici i definisanju zajedničkog interesa, praksi i političkih delovanja. Sa tim u vezi Tomas Majer upozorava na to da je opstanak svake političke zajednice, a time i Evropske unije, ugrožen ako se kod njenih građana ne razvije osećaj uzajamne pripadnosti, trajni „mi-osećaj“: „S druge strane pak znamo da političke zajednice čije građane ne povezuje osećanje pripadnosti, a koje je poznato jedino kao identitet, teško da mogu opstati“.² Jedan od najvažnijih uslova koji ima značaj za izgradnju evropskog političkog identiteta i osećaja zajedništva (vrednosti, normi, principa delovanja i javnih politika), prema mišljenju Majera, jeste uspostavljanje evropskog civilnog društva i političke javnosti kao slobodne sfere i medija za komunikaciju i povezivanje među građanima.³ Potrebna je veća uključenost građana i civilnog društva (rasprave i javne debate) na nivou EU u donošenju političkih odluka i rešavanju raznih društvenih problema i različitih interesa. Za to je potrebno da organizacije civilnog društva rade na stvaranju osnovnih elemenata socijalnog kapitala (zajedničkih društvenih normi, građanskog poverenja, vrednosti i procedura) i to na izgradnji sva tri tipa socijalnog kapitala: vezujućeg, premošćujućeg i spajajućeg. Bez izgrađenog socijalnog kapitala i razvijenog civilnog društva, proces evropeizacije će i dalje imati svoje deficite i predstavljajući ograničavajući faktor izgradnje političkog identiteta Evrope. U ovome tekstu posebno se bavimo značajem i uticajem koji socijalni kapital i civilno društvo mogu da imaju u procesu evropeizacije Srbije.

Sve do kasnih osamdesetih godina retko su se na nivou Evropske unije pominjale organizacije civilnog društva i trećeg neprofitnog sektora, već se uglavnom govorilo o ekonomskim pitanjima, pa čak veoma malo i o političkim. Međutim, kako su se širile evropske integracije unutar same Evropske unije i kako je dolazilo do sve većeg broja revizija ugovora o ujedinjenoj Evropi, sve više je do izražaja dolazila politička komponenta stvaranja evropske zajednice. Veliki broj teoretičara je uvideo značajan demokratski deficit u stvaranju Evropske unije, jer postoji osećaj nedostatka legitimnosti evropske politike i pomanjkanje lojalnosti evropskih građana zajednici ujedinjene Evrope.⁴ Uspeh u stvaranju stabilnih i efikasnih institucija i harmonizacija politika država članica, zavisi od procesa komunikacije i nastajanja javne sfere koja bi omogućavala građanima da učestvuju u oblikovanju evropske politike – a sfera u kojoj to oni jedino mogu jeste sfera civilnog društva. Taj proces u kome glavnu ulogu ima

² Tomas Majer, *Identitet Evrope*, Službeni glasnik i Albatros Plus, Beograd 2009, str. 10.

³ Isto, str. 46-47.

⁴ Vidi: Srđan Vrcan, „Evropski identitet – neke ključne dileme“, u: *Revija za sociologiju*, Hrvatsko sociološko društvo, br. 1-2, 2005, str. 7-21.

civilno društvo je proces evropeizacije, koji je ostvarljiv sa aktivnom ulogom povezanih i delatnih građana u njemu (socijalnog kapitala).

Tako, početkom devedesetih godina počinje novo razdoblje jačanja i razvoja organizacija civilnog društva na evropskom nivou. Ovo je rezultat sve većeg interesa evropskih institucija za socijalne probleme, i pritiska organizacija civilnog društva da EU učine osetljivom na društvene probleme. Sa tim procesom pojavljuje se i veliki broj organizacija koje zastupaju interese civilnog društva na nivou EU – različitih lobista i interesnih grupa koje imaju i svoje stalne kancelarije u Briselu. Ta nastala mreža organizacija civilnog društva je kompleksna, raznolika i u stalnom porastu. Slika civilnog društva je vrlo složena i često se čini prilično nejasnom s obzirom na činjenicu da ne postoji uobičajena, a kamoli zakonski prihvaćena definicija pojma „organizacije civilnog društva“. Tako G. Moro u svom istraživanju „Interakcija javnih institucija sa građanskim organizacijama“, navodi da „postoji oko 30 različitih naziva za organizacije civilnog društva koje se pojavljuju u zakonu i uredbama“ u 22 evropske države.⁵

Zbog različitosti oblika organizacija civilnog društva, važno je započeti sa definicijom tog raznolikog i višestrukog fenomena, a zatim videti kakvu on ulogu ima i može da ima u evropeiziranju same Evrope i stvaranju evropske političke zajednice (evropskih građana), te gde je tu civilno društvo Srbije i koliko ono može da pomogne evropeizaciji Srbije.

Civilno društvo i socijalni kapital

Višeznačnost termina civilno društvo je glavno obeležje koje ga prati još od Aristotela, pa sve do novovekovnih shvatanja. Osnovni pojmovi građansko/civilno društvo ili pak društvo građana, političko društvo, nekada se upotrebljavaju kao istoznačni, a u nekim teorijama kao različiti. Pojam civilnog društva u savremenoj teoriji ima dva glavna tumačenja. Jedno je ono koje ga određuje kroz ekonomsku aktivnost (poprište reprodukcije materijalnog života), a drugo je ono koje ga određuje kroz politički značaj (briga za opšte dobro), u kom se suština civilnog društva vezuje za pluralitet udruživanja. Za savremeno shvatanje pojma civilnog društva važno je uočiti i praviti razliku između pojmova građansko društvo i civilno društvo. U pojam građanskog društva je po mišljenju nekih autora uz državu uključeno i tržište, dok pojam civilnog društva obuhvata sve ono što se u društvenoj interakciji može podvesti pod nedržavno i neprivredno (Walter Reese-Schäfer).⁶ U savremenim raspravama o civilnom društvu ono je svedeno na dobrovoljne, nezavisne od vlade, neprofitne organizacije i udruženja i nove društvene pokrete. U tom domenu civilno društvo je

⁵ Za detaljnije informacije videti G. Moro, „Public institutions interacting with citizens' organisations“, <http://www.activecitizenship.net/documenti/Final%20CNE%20Survey%20Report.pdf>, 2004., p. 11.

⁶ Walter Reese-Schäfer, „Civilno društvo i demokracija“, *Politička misao*, Vol XLI, 2004. br. 3, Zagreb, str. 65-79.

nemilitarističko, laičko i civilizovano društvo, koje se uzdiglo do određenog civilizacijskog nivoa slobodnih ljudi i koje se zasniva na poštovanju osnovnih ljudskih prava i građanskih sloboda, toleranciji, demokratskoj javnosti, vladavini prava te ekonomskom, socijalnom i političkom pluralizmu. U ovom značenju civilno društvo je društvo građana, koji su međusobno povezani u razna udruženja i mreže udruženja.

V. Perez Diaz,⁷ u okviru moderne istorije razvoja pojma civilnog društva određuje tri načina kako se ono danas pojavljuje i prikazuje. Prvo, najopštije i najšire tumačenje, ovaj pojam upotrebljava za onaj tip društva u kojem postoji vladavina prava, ekonomija zasnovana na tržišnim principima, društveni pluralizam, odgovorna vlast, nezavisna javna sfera. U ovom slučaju, pojam civilnog društva se u stvari upotrebljava kao sinonim i zamena za termin „demokratsko društvo“, „kapitalističko društvo“, „otvoreno društvo“ i to za društvo u celosti. Druga, uža definicija, ali koja više ne obuhvata društvo u celini, odnosi se na one delove društva koji ne pripadaju državi, ali uključuju ekonomiju i tržište, javnu sferu i udruženja građana, ili kako ga on još naziva „nevladino civilno društvo“. U ovom slučaju civilno društvo isključuje sferu vlasti, ali uključuje ekonomiju, tržište i privatni život. Treća, najuža definicija isključuje iz svog sadržaja ne samo vlast i vladine institucije već i ekonomiju i tržište. Civilno društvo je suženo samo na ono što se danas naziva nevladin, neprofitni sektor, nove društvene pokrete i autonomnu javnu sferu sa nezavisnim institucijama kao što su univerzitet, crkve, sindikati. Ova treća definicija je glavna za definisanje i određivanje asocijativističkog koncepta civilnog društva. Ona u civilno društvo ne ubraja državu, ne ubraja ekonomiju, pa ni političko društvo u smislu delovanja političkih stranaka.

Među najznačajnije kolektivne aktore civilnog društva ubrajaju se nevladine neprofitne organizacije, mediji, crkvene organizacije i religijske grupe, sindikati, kao i brojne lokalne inicijative za razvoj zajednice. „Polazna tačka koncepta civilnog društva je građanin sa svojim individualnim civilnim pravima, a u njegovom središtu su građanske organizacije i udruženja.“⁸ Iz ovog koncepta Vukašin Pavlović unutar građanskog društva razlikuje tri nivoa: „građani kao pojedinci, individue; udruženja odnosno asocijacije građana, društveni pokreti i građanske ustanove; i javnost.“⁹

Ipak, mislimo da bi se većina savremenih istraživača složila sa izjavom da se moderno civilno društvo odnosi na „ukupnost institucija, organizacija i pojedinaca smeštenih između porodice, države i tržišta, kojima se ljudi dobrovoljno pridružuju kako bi pridoneli opštem interesu“.¹⁰

⁷ Perez-Diaz, Victor, *The Return of Civil Society*, Cambridge, London, Harvard University Press, 1998.

⁸ Vukašin Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Čigoja štampa, Građanske inicijative, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005, str. 79.

⁹ Vukašin Pavlović, *isto*, str. 81.

¹⁰ Helmut K. Anheire and Regina A. List, *A Dictionary of Civil Society, Philanthropy and the Non-profit Sector*, Routledge, London, 2005, p. 54.

Osnov (srž) civilnog društva čini socijalni kapital (*social capital*) pojam koji je izveden iz pojma kapitala kao odrednice koja sadrži različite vidove kapitala (finansijskog, imovinskog, ljudskog, itd.). Pojam *social capital* može se prevesti kao društveni kapital, ili socijalni kapital. I jedan i drugi termin imaju dvostruko značenje u našem jeziku i mogu da asociraju na sasvim drugu konotaciju prouzrokovanu semantičkom sličnošću pojmova i značenja. Ako kažemo društveni kapital, mnogi mogu da pomisle da je to određenje kapitala iz doba socijalizma i perioda društvene svojine (društvene imovine). Sa druge strane, ako kažemo da je to socijalni kapital, taj pojam asocira na nešto što ima veze sa socijalnim problemima i socijalnom politikom. Ipak, mišljenja smo da je za naš jezik primereniji pojam socijalnog kapitala, jer je manje opterećen negativnom konotacijom, iako bi možda pojam društveni kapital bio jezički ispravniji. Najjednostavnije rečeno, socijalni kapital možemo definisati kao društveno povezivanje i neformalne norme koje promovišu saradnju između dve i više osoba. On uključuje mreže i odnose među ljudima kojima se prenose njihove zajedničke vrednosti i stavovi zasnovani na društvenim normama. Socijalni kapital označava postojanje normi, veza i poverenja koji omogućavaju socijalnu akciju u društvu. Sastoji se od tri dimenzije: *poverenja* (spremnosti na saradnju sa širim krugom ljudi izvan porodice i poznanika), *udruživanja* (zajedničko delovanje) i *poštovanja normi* (civilnosti – uzajamno poštovanje).

Socijalni kapital nije nov koncept u društvenim naukama, iako je svoju reaktualizaciju i popularnost ponovo stekao devedesetih godina. Istorija ovog pojma nalazi se u klasičnim tekstovima iz političkih nauka i sociologije u kojima se socijalnom kapitalu daje ključna uloga i značaj za održavanje i podsticanje demokratije kroz aktivno građanstvo, organizovano u razne asocijacije koje povezuju pojedinca sa državom. O tome je najsnažnije pisao četrdesetih godina prošlog veka Aleksis de Tokvil u knjizi *Demokratija u Americi*,¹¹ gde je posebnu pažnju obratio na pojavu dobrovoljnog udruživanja građana u cilju zaštite vlastitih interesa i zalaganja za određene vrednosti.

Osnovne karakteristike pojma socijalnog kapitala mogu se svesti na dve temeljne odrednice. Prva kaže da je socijalni kapital osnova civilnog društva i da njegova prisutnost označava „pozitivan atribut zajednica“. Druga odrednica govori o tome da je socijalni kapital povezan sa ekonomskim razvojem, poboljšanjem uslova života i zdravlja, većom društvenom uključenosti, odgovornijom vladom, smanjenjem siromaštva i održivim razvojem.

U današnje vreme kada su teorije socijalnog kapitala ponovo postale uticajne i to naročito među politikolozima (Robert Putnam),¹² socijalni

¹¹ Aleksis de Tokvil, *O demokratiji u Americi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2002.

¹² Videti: R. D. Putnam, *Kako demokratiju učiniti djelotvornom*, Politička misao, Zagreb, 2003; R. D. Putnam, *Kuglati sam – Slom i obnova američke zajednice*, Mediterran Publishing, Novi Sad 2008.

kapital se posmatra kao nešto što je ukorenjeno u institucije u čijem stvaranju važnu ulogu imaju vlada, javne politike i građanska udruženja. Ova definicija koja osnov nalazi u *institucionalnom pristupu*, zasnovana je na konceptu „generalizujućeg poverenja“, od čijeg postojanja zavisi i postojanje socijalnog kapitala i njegovog uticaja na zajednicu. Za razliku od ovog institucionalnog pristupa, sociolozi (poput Pijera Burdijea)¹³ nastanak socijalnog kapitala vezuju za interakcije među građanima koje dovode do stvaranja različitih društvenih neformalnih kolektiviteta (od neformalnih građanskih grupa i povezivanja, pa do formalizovanih organizacija i mreža). Ovaj pristup, koji se zasniva na informacijama, idejama, socijalnoj pomoći koje pojedinci mogu pribaviti zahvaljujući svojim vezama u društvu, naziva se *društveno uslooljen pristup*.

Objedinjujući, sinergijski pristup tumačenju socijalnog kapitala daje M. Woolcock¹⁴ koji povezuje Putnamove društvene norme utemeljene na poverenju s aspektom akumulacije resursa kako ga vidi Burdieu. Tu objedinjenu definiciju možemo definisati kao radnu i ona se temelji na umrežavanju koje, zajedno sa zajedničkim normama, vrednostima i shvatanjima, olakšava saradnju unutar raznih grupa i organizacija i između njih, kako bi proizvelo društvenu korist i podstaklo kolektivnu akciju.

Razlikujemo tri tipa socijalnog kapitala: vezujući, premošćujući, spajajući.

Vezujući socijalni kapital (socijalni kapital zbližavanja) jeste tip socijalnog kapitala primenjiv na slične skupine ljudi (npr. po etničkoj pripadnosti, jeziku, religiji, kulturi), koji se odnosi na sredstvo i ostale interne mreže ili formalna udruženja. Njegove osnovne karakteristike su čvrste veze unutar mreže koja je uspostavljena. Ovaj oblik povezivanja prisutan je unutar porodica, gde veliki broj pripadnika srodnih porodica može predstavljati jedinstvenu mrežu, ponekad potpuno neaktivnu, ali postojeću. Služi kao kolektivni mehanizam za rešavanje i ublažavanje kriznih situacija (npr. nedostatak novca) i ostalih problema tako što podstiče grupne vrednosti i solidarnost unutar povezanih grupa.

Premošćujući socijalni kapital (socijalni kapital povezivanja) predstavlja tip socijalnog kapitala koji povezuje različite zajednice koje nemaju zajedničke karakteristike. Kod njega su veze slabije nego kod vezujućeg socijalnog kapitala, ali je češće prisutan oblik povezivanja (npr. kod poznanika, prijatelja iz različitih etničkih grupa, poslovnih saradnika itd.). Organizacije civilnog društva koje grade ovakav tip socijalnog kapitala, omogućavaju i osiguravaju građanima potencijal da u prvi plan uvedu nove resurse i tako podstaknu veće, generalizovano poverenje i reciprocitet koji nadilazi njihove interese i interese njihove grupe.

¹³ Videti: Pjer Burdije, „Simbolička moć“, *Kultura*, br. 38, Beograd, 1977, str. 23-30; P. Burdije, „Društveni prostor i simbolička moć“, u: *Interpretativna sociologija*, (ur.) Ivana Spasić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998, str. 143-158.

¹⁴ Michael Woolcock, Social Capital and Economic Development: Towards Theoretical Synthesis and Policy Framework, *Theory and Society*, 1998, 27(2): pp. 151-208.

Spajajući socijalni kapital je tip socijalnog kapitala koji karakterišu veze između ljudi sa različitog nivoa vlasti ili društvenog statusa. On građanima omogućava pristup dodatnim društvenim resursima i pravo na glas. Organizacije civilnog društva koje razvijaju ovakav tip socijalnog kapitala umrežavaju se sa sličnim organizacijama i institucijama javnog (državnog sektora). Kod ove vrste kapitala, ključnu ulogu u njegovom razvoju ima država jer je ona ta koja može dati kapacitet za razvoj građanskih udruženja i organizacija koje deluju u interesu svojih članova i korisnika.

Istraživanja socijalnog kapitala koja je u regionu (Bosna i Hercegovina, Hrvatska) radila Svetska banka, kao i kod većine ostalih tranzicijskih zemalja, pokazuju da ove zemlje imaju visok stepen socijalnog kapitala koji zbližava, ali i nizak nivo socijalnog kapitala koji povezuje. U Srbiji nisu rađena posebna istraživanja o ovom problemu, ali ima istraživanja koja su obuhvatala probleme poverenja i angažovanja građana iz kojih možemo da izvedemo određene hipoteze.

Razvijenost civilnog društva i socijalnog kapitala u Srbiji

Aktivistički i asocijativni koncept civilnog društva je, iako sa zakašnjenjem, prihvaćen i u Srbiji u kojoj je „potisnuto civilno društvo”¹⁵ uspelo da se krajem devedesetih godina izdigne kao vrlo važan akter za svrgavanje autoritarnog i nedemokratskog poretka. Otpor ratu, strahu, mržnji i nasilju koji su građani kontinuirano u sve većem broju iskazivali tokom devedesetih godina, ostavio je iza sebe i stvorio niz nezavisnih institucija i organizacija civilnog društva. Očekivalo se da će nakon ovog perioda organizacije civilnog društva nastaviti sa ubrzanim razvojem (kvantitativnim i kvalitativnim) i da će nastati jedno solidno razvijeno civilno društvo koje će se razvijati paralelno sa razvojem moderne demokratske države. No, to se nije dogodilo. Civilno društvo nije više „potisnuto”, ali nije ni jako, robusno, civilno društvo kakvo bi trebalo jednoj slaboj državi kakva je Srbija. Ono je upravo onakvo kakva je i država – slabo. Džon Kin kaže da „slabo civilno društvo nije logičan korelat snažne države i (obrnuto) da snažna, „preterano razvijena” država ne proizvodi poslušno i mirno društvo”.¹⁶

U većini tranzicijskih država (uspešnih i poluuspešnih) civilno društvo je pripremlilo teren za promenu vlasti i novo političko utemeljenje, a iz njega su se ujedno regrutovale i nove elite. Time je ranija političnost civilnog društva u velikoj meri uvučena u institucije novouspostavljene državnosti. Iz tog perioda je i zahtev za što je moguće manje civilnog društva kao političnosti koja se ne može kontrolisati. Smatralo se da treba ograničiti razne aktere koji bi mogli da dovedu do nepredvidljivosti i destabilizacije procesa tranzicije koju država sprovodi.

¹⁵ Videti: Vukašin Pavlović, (ur.) *Potisnuto civilno društvo*, Eko-Centar, Beograd, 1994.

¹⁶ Džon Kin, *Civilno društvo – Stare slike, nove vizije*, „Filip Višnjić”, Beograd, 2003, str. 37.

Pozovemo li u pomoć definiciju civilnog društva koju je dao Čarls Tejlor,¹⁷ možemo da kažemo da civilno društvo u minimalnom značenju postoji jer postoje slobodna udruženja koja nisu pod tutorstvom državne vlasti. U zemlji deluje preko 40.000 različitih udruženja građana, oko 700 fondacija i zadužbina. Međutim, teško bismo mogli reći da postoji civilno društvo u strožem značenju, jer broj, struktura i umreženost (premošćujući socijalni kapital), kao i poverenje i saradnja (spajajući socijalni kapital) postojećih slobodnih udruženja ne omogućava društvu da se strukturira i koordinira svoje aktivnosti, a još manje može bitno da utiče na državnu politiku. Organizacije su usitnjene, fragmentirane, pa čak često i u konfliktima. Nema dovoljnog broja organizacija koje međusobno saraduju i komuniciraju i time stvaraju veliki broj isprepletenih mreža na svim horizontalnim nivoima društva.¹⁸

Na kraju, formalno, institucionalno uređeno civilno društvo i brojnost organizacija nisu same po sebi garancija da je neko društvo demokratsko, već samo znak aktivnog nevladinog sektora. Građani se nerado angažuju u ostalim oblicima društvenih aktivnosti. To potvrđuju i podaci iz istraživanja, koja su tokom devedesetih godina pokazala veliko nepoverenje građana prema neformalnim i vaninstitucionalnim oblicima delovanja, a naročito prema vanparlamentarnim političkim aktivnostima kao što su potpisivanje peticija, štrajk, demonstracije, mitinzi, socijalni i politički protesti – svega 4% građana je aktivno u NVO (oko 250.000). To je u odnosu na 5,5 miliona punoletnih građana Srbije, nedovoljno za razvoj civilnog društva i njegov demokratski potencijal. „Ispostavilo se da za bilo koji od navedenih oblika aktivnosti naklonjenost pokazuje tek nešto više od trećine (35,6%) ispitanih građana, dok blizu dve trećine (64 %) izjavljuje da nisu, niti bi učestvovali u navedenim akcijama.”¹⁹

Nedostatak poverenja, nizak nivo uključenosti građana u organizacije civilnog društva pokazuju da je u Srbiji civilno društvo slabo i da ima nizak

¹⁷ „(1) U minimalnom značenju, civilno društvo postoji tamo gde postoje slobodna udruženja koja nisu pod tutorstvom državne vlasti. (2) U strožijem značenju, građansko društvo postoji tamo gde društvo kao celina može samo sebe da strukturira i da koordinira svoje akcije kroz slobodna udruženja. (3) Kao alternativa ili dodatak drugom značenju, o građanskom društvu možemo govoriti tamo gde bi udruženja, u zajedničkom nastupu, značajno mogla da odrede državnu politiku ili da utiču na njen smer.” Čarls Tejlor, *Prizivanje građanskog društva*, Beogradski krug, Beograd, 2000, str. 15.

¹⁸ Videti istraživanja: S. Nikolin, N. Vučković, Ž. Paunović, R. Šećibović (2001), *Treći sektor u Srbiji – stanje i perspektive*, NGO Policy Group/CRNPS, Beograd; NVO sektor u Srbiji, Mreža – vanredno izdanje, Građanske inicijative, Beograd, 2005; Istraživanje javnog mnjenja Srbije, leto 2005. godine, „Političke podele u Srbiji u kontekstu civilnog društva”. Istraživački tim: Srećko Mihailović (rukovodilac tima), Zoran Stojiljković, Đorđe Vuković, Žarko Paunović, Miloš Mojsilović, Marko Ivković, CESID, Beograd; Žarko Paunović, *Nevladine organizacije*, Službeni glasnik Srbije, Beograd, 2006.

¹⁹ Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović (1995), *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, str. 265. Slični rezultati su dobijeni i u jednom drugom istraživanju i analizi. Videti u knjizi „Razaranje društva”, priredio Mladen Lazić, Vilip Višnjić, Beograd, 1994. godine.

nivo razvijenosti socijalnog kapitala što predstavlja jednu od glavnih prepreka u bržem evropeiziranju Srbije. Možemo slobodno reći da je ukupno poverenje u celom društvu slabo, pa tako sociolog Srećko Mihailović zaključuje: „U nas, država nema poverenja u građane, a građani nemaju poverenja u državu i njene institucije, pa ni u tzv. društvene institucije ili institucije civilnog društva ili institucije javnog sektora. Nepoverenje je dominantni društveni odnos, a kredibilnost najtraženija roba.”²⁰ Ovu tezu, na osnovu brojnih empirijskih istraživanja potvrđuje i Zoran Stojiljković: „U Srbiji je, nakon petooktobarskih promena, prisutan fenomen povlačenja građana iz javne sfere što svakako limitira i njihov uticaj i dalju demokratsku transformaciju društva... Posledica toga svakako je i shvatanje građana da je uključivanje u bilo kakve forme aktivnosti beskorisno. Reduciranje socijalne energije građana nije samo rezultat krajnje limitiranog poverenja u političke i socijalne aktere i institucije, ili pak siromaštva i socijalne izolovanosti, već i delovanja širih socijalnih procesa.”²¹

Uloga civilnog društva u novim uslovima procesa evropeizacije

U novonastalim uslovima civilno društvo mora da nađe svoju novu ulogu i nove metode rada. Srđan Vrcan ovu novu ulogu civilnog društva vidi u zameni za institucije socijalne države i kao korektiv liberalno demokratske države, koje stalno moraju da pronalaze nova rešenja i alternative za postojeće probleme. „Idealno tipski govoreći, kao da se javljaju tri mogućnosti: prva, civilno društvo kao zamjena za institucije socijalne države i kao dopuna neoliberalne minimalne države koja je uspjela demontirati socijalnu državu; druga, civilno društvo kao sistemski korektiv liberalno-demokratske države koja je dovela do otuđenja svijeta politike od svijeta života; te treća, civilno društvo kao otvorena scena za otvaranje zatvorenih horizonata politike, za elaboraciju alternativa postojećem stanju i za pojavu novih socijalnih aktera, te njihovih autonomnih političkih inicijativa.”²²

Nova uloga civilnog društva nameće i nove metode rada (koje mora se priznati već neke organizacije primenjuju), a one se pre svega odnose na pojačavanje aktivnosti povodom određenih tema – demokratizacije društva (upozoravanje na raskorak između proklamovanih demokratskih načela i pravila i njihovog neprimenjivanja ili odstupanja od njih), ali i povodom novih tema kao što su dramatizacija rizika (upozoravanje na opasnosti – ekološke, krizne i slično), kosmopolitizacija (promocija i zastupanje univerzalnih demokratskih načela – politika života karakteristična za savremena visoko razvijena društva). Među ovim temama svakako treba

²⁰ Srećko Mihailović, *Građani u susretu sa institucijama u tranziciji*, Centar za proučavanje alternativa, Beograd, 2002, str. 4.

²¹ Zoran Stojiljković, „Prilog istraživanju socijalnog kapitala”, u: *Godišnjak FPN 2010*, (ur.) Ilija Vujačić, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010. str. 93.

²² Srđan Vrcan, „Prijeperi o civilnom društvu”, *TM*, G.XXX, br. 1, Niš, 2006, str. 36.

dati i aktivnosti civilnog društva u evropeizaciji Srbije, uvođenju novih demokratskih vrednosti i praksi u svakodnevni život, povezivanje sa drugim organizacijama unutar Evropske unije i stvaranju novih vrednosti koje ove organizacije donose povezujući se i saradjujući sa institucijama EU. Na ovaj način organizacije civilnog društva u ovom procesu evropeizacije dobijaju četiri uloge:

Podsticanje participativne i deliberativne demokratije – civilno društvo, pokušavajući da utiče i suodlučuje u odlukama koje donosi vlast, traži načine da poveća svoj uticaj na donošenje odluka pokušavajući da deluje kao posrednik u razmeni informacija i mišljenja između građana i nadležnih institucija. Na ovaj način se tradicionalni oblici predstavničke demokratije ojačavaju participativnim oblicima demokratije koji uključuju građane i njihove organizacije u dijalog o određenoj problematici;

Zastupanje mišljenja pojedinih društvenih grupa i slojeva građana u institucijama EU – jedna od uloga organizacija civilnog društva je predstavljanje evropskim institucijama stavova posebnih društvenih grupa (npr. osoba sa invaliditetom, nacionalnih manjina) ili konkretnih problema (životna sredina) i na taj način promovisati glas onih koji se ne čuju dovoljno kroz druge kanale. Činjenica da se niz vrlo važnih odluka donosi na globalnom nivou jer su i problemi postali globalni (ljudska prava, sigurnost, rizici...), javila se potreba za globalnim civilnim društvom. Taj novi tip civilnog društva je posebno zabeležen na manje globalnom nivou, na nivou EU. Postoje hiljade organizacija koje pokušavaju da utiču na proces odlučivanja u EU, a pored klasičnih međunarodnih organizacija i *think-tankova* (Amnesty International, Human Rights Watch...), pojavila se i nova forma tzv. „kišobran organizacija“, raznih evropskih mreža NVO koje žele da pojačaju reprezentativnost evropskih organizacija i povećaju njihovu težinu u procesu lobiranja prema evropskim institucijama. Na ovaj način, kao članice evropskih mreža i nacionalne mreže organizacija civilnog društva pojačavaju jačinu svojih zahteva unutar nacionalnih država i povećavaju uspešnost svojih inicijativa.

Doprinos kreiranju politike – pomoću svojih veza na lokalnom, regionalnom, državnom i evropskom nivou, organizacije civilnog društva mogu pružiti stručan doprinos u kreiranju politike EU i to na dva načina: prvi, kada se lobira ka donosiocima odluka na nacionalnom nivou (nacionalna ruta) i drugi, kada se direktno utiče na evropskom nivou (Briselska strategija).²³

Doprinos upravljanju projektima – kroz određenu stručnost organizacije civilnog društva mogu pridoneti upravljanju, kontroli i ocenjivanju projekata koje finansira EU.

²³ Kvarik, Geir Ove, "Organised civil society in the EU constitution-making process", u Fossun, Schlesinger and Kvarik (eds) *Public Sphere and Civil Society*, ARENA Report 2/07, 2007, p. 142.

Stvaranje nove „evropske upravljačke elite“ – intenzivne zajedničke aktivnosti građana kroz razne organizacije i mreže organizacija civilnog društva dovode do stvaranja mreže socijalnih odnosa između elita ovih država zasnovanih na poverenju, solidarnosti i poštovanju vrednosti i normi koje dele. Ovakve forme organizovanja dovode do stvaranja evropskog socijalnog kapitala i do neformalne integracije evropskih građana i prostora paralelno sa integracijom koja se zasniva na odlukama državnih elita.

Ovu ulogu civilnog društva posebno je istakla Bela knjiga o evropskom upravljanju (*White paper on European Governance*) i dve komunikacije Evropske komisije o potrebi i poželjnosti saradnje civilnog društva i EU (2000). U ovim dokumentima civilno društvo se prepoznaje kao „treća komponenta“ upravljanja na nivou EU, koja služi kao „posrednik između države, tržišta i građana“.²⁴ S tim u vezi i Deklaracija o budućnosti Unije koju je usvojio Evropski savet u Nici 2001. godine, kaže:

„Konferencija poziva na dublju i širu debatu o budućnosti Evropske unije... i ohrabruje široku raspravu sa svim zainteresovanim stranama: članovima nacionalnih parlamenata i onih koji reflektuju mišljenje javnosti, tj. političke, ekonomske i univerzitetske krugove, predstavnike civilnog društva, itd.“²⁵

Proces evropske integracije mora u sebi da uključi i proces evropeizacije, odnosno primenu evropskih vrednosti i demokratizacije (demokratskih procedura) u koje će biti uključeni građani paralelno sa političkom elitom koja uvodi sisteme i pravila evropskih institucija. Ove norme i pravila ne mogu da funkcionišu sami po sebi ako ih građani ne prihvate kao vredne, potrebne i racionalne. Da bi ih prihvatili kao takve moraju da učestvuju u njihovom formiranju, da suodlučuju i kroz opštu debatu daju legitimnost za njihov život. To je jedino moguće kroz izgradnju javne sfere i civilnog društva, a dalji razvoj civilnog društva i njegovo jačanje zavisiće i od usvajanja novih kulturnih i vrednosnih obrazaca, kao i od stvaranja što gušće mreže različitih građanskih inicijativa, organizacija i institucija. „Asocijativnost civilnog društva po mom bi se mišljenju trebala više interpretirati kao stabilizirajući i napredujući, te u tom smislu poželjni čimbenik, a ne kao uvjet koji je nužan prije demokratizacije, bez kojega se ne bi moglo učiniti nikakav dalji korak. Jer, svakako je dobro poticati i podupirati asocijativnu djelatnost društvenih grupa – bilo da to rade znanstvene ili političke institucije – budući da se odatle nudi i prilika povećanja učinkovitosti vlade. Time je dana mogućnost mobilizacije neiskorištenoga socijalnog kapitala“.²⁶

²⁴ EU Commission Communication (2000) 11.

²⁵ *Declaration on the Future of the Union*, European Council, Nice, 2001.

²⁶ Walter Reese-Schäfer (2004), „Civilno društvo i demokracija“, *Politička misao*, Vol XLI, 2004. br. 3, Zagreb, str. 77.

Bibliografija

1. Aleksis de Tokvil, *O demokratiji u Americi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2002.
2. Čarls Tejlor, *Prizivanje građanskog društva*, Beogradski krug, Beograd, 2000.
3. *Declaration on the Future of the Union*, European Council, Nice, 2001.
4. Džon Kin, *Civilno društvo – Stare slike, nove vizije*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.
5. *EU Commission Communication* (2000) 11.
6. G. Moro, "Public institutions interacting with citizens' organisations", <http://www.activecitizenship.net/documenti/Fina%20CNE%20Survey%20Report.pdf>, 2004.
7. Helmut K. Anheire and Regina A. List, *A Dictionary of Civil Society, Philanthropy and the Non-profit Sector*, Routledge, London, 2005.
8. Kvarik, Geir Ove, "Organised civil society in the EU constitution-making process", u Fossum, Schlesinger and Kvarik (eds) *Public Sphere and Civil Society*, ARENA Report 2/07, p. 142.
9. Michael Woolcock, "Social Capital and Economic Development: Towards Theoretical Synthesis and Policy Framework", *Theory and Society*, 1998, 27(2).
10. Perez-Diaz, Victor, *The Return of Civil Society*, Cambridge, London, Harvard University Press, 1998.
11. Pjer Burdije, "Društveni prostor i simbolička moć", u: *Interpretativna sociologija*, (ur.) Ivana Spasić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998.
12. Pjer Burdije, "Simbolička moć", *Kultura*, br. 38, Beograd, 1977.
13. R. D. Putnam, *Kako demokratiju učiniti djelotvornom*, Politička misao, Zagreb, 2003.
14. R. D. Putnam, *Kuglati sam – Slom i obnova američke zajednice*, Mediterran Publishing, Novi Sad 2008.
15. Srđan Vrcan, "Europski identitet - neke ključne dileme", u: *Revija za sociologiju*, Hrvatsko sociološko društvo, br. 1-2, 2005.
16. Srđan Vrcan, "Prijeperi o civilnom društvu", *TM*, G.XXX, Br. 1, Niš, 2006.
17. Tomas Majer, *Identitet Evrope*, Službeni glasnik i Albatros Plus, Beograd, 2009.
18. Vukašin Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Čigoja štampa, Građanske inicijative, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005.
19. Vukašin Pavlović (ur.), *Potisnuto civilno društvo*, Eko-Centar, Beograd, 1994.
20. Walter Reese-Schäfer, "Civilno društvo i demokratija", *Politička misao*, Vol XLI, 2004. br. 3, Zagreb.
21. Zoran Stojiljković, "Prilog istraživanju socijalnog kapitala", u: *Godišnjak FPN 2010*, (ur.) Ilija Vujačić, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010.
22. Žarko Paunović, *Nevladine organizacije*, Službeni glasnik Srbije, Beograd, 2006.

Mr. Žarko Paunović

CIVIL SOCIETY, SOCIAL CAPITAL
AND THE EUROPEANIZATION OF SERBIA

ABSTRACT

The paper shows that for a successful achievement of the project of European integration of Serbia another important aspect of this process is very significant and that is Europeanization of Serbia. Thus, in fact, we make distinction between European integration (the neo-institutional approach) and Europeanization as a deeper social and political integration of the society (the normative approach). In this narrower interpretation of the Europeanization process, which implies the acceptance of "European political values" and deliberative democracy we see the important role of the civil society. There is no integrated political community (based on civil trust, civil virtues and values) without its active role. A weak civil society and a low level of social capital (trust, associations and organizations) are a significant obstacle to faster Europeanization of Serbia.

Key words: civil society, social capital, Europeanization, democratization, European integration, social integration.